

УДК 27–277(091)(477)

Головащенко С. І.

МІЖ АКАДЕМІЧНИМ ВИВЧЕННЯМ І МІСІОНЕРСЬКОЮ ПОПУЛЯРИЗАЦІЄЮ БІБЛІЇ: «ОСОБЛИВА ДУМКА» ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА РИБІНСЬКОГО

У статті розглянуто та проаналізовано епізод з практики оцінювання Радою Київської духовної академії праць, що висувалися на здобуття богословського ступеня. Дискусія навколо однієї з них виявила проблему зіставлення принципів та шляхів академічного дослідження Біблії зі шляхами її використання й інтерпретації в міжконфесійній полеміці та православної місіонерській роботі. Ця дискусія стала етапною для формулювання системи відповідних вимог, критеріїв та правил, які були артикульовані відомим біблеїстом професором Володимиром Рибінським та його колегами. Вводяться до наукового обігу нові джерела з історії біблійних студій в КДА.

Ключові слова: біблеїстика, біблійна герменевтика, Київська духовна академія, Володимир Рибінський, православна місія, сектантство, антисектантська пропаганда.

Наші попередні розвідки виявили традицію обговорення біблеїстами Київської духовної академії (КДА) питань, пов'язаних з презентацією Біблії та знань про неї. В одних випадках ішлося про таке дослідження Біблії, коли ідейно-догматичні вимоги ієратизованого ставлення до неї як до Св. Письма мали узгоджуватися з вимогами та критеріями конкретного наукового аналізу. Адже саме в цих рамках і конституювалася європейська біблеїстика, виростаючи, відповідно, на ґрунті синтезу наукових підходів та технік з традиційними церковними дисциплінами: біблійною ісагогікою та екзегезою (див., напр.: [4; 16]). Інші випадки обговорення означеної проблематики стосувалися питання про репрезентацію Біблії як предмета не лише академічного вивчення, але й популярного, просвітницького викладу. Тут академічна теоретичність шукала адекватних форм адаптації до рівня буденної релігійності, до потреб масової релігійно-моральної освіти та просвіти, в т. ч. виховання дітей [1; 3; 12; 14–15].

Ця ж стаття присвячена пересічному, з першого погляду, сюжету з академічного життя, відображеному в протоколах засідань Ради КДА за березень 1914 та лютий 1915 років — справі з обговорення праці Херсоно-Одеського місіонера Михайла Кальнева «Обличение лжеучения русских сектантов-рационалистов» (Одеса, 1913 р.) та її захисту на здобуття ступеня магістра богослов'я [7; 9–11; 13]. Маємо на меті, по-перше, продемонструвати, що дискусія, що розгорілася між членами Ради з приводу цієї

праці та претензій її автора, у характерній для початку ХХ ст. формі виявила важливу теоретичну й практичну колізію узгодження академічного освоєння Біблії та її популярної ідеологічної репрезентації. А по-друге — показати, що цей епізод став етапним на шляху формулювання системи герменевтичних вимог, критеріїв та правил, що визначали специфіку богословського дослідження Біблії саме у зв'язку з популярно-просвітницьким викладом і використанням її як знаряддя в міжконфесійній полеміці та місіонерській роботі.

Відповідно, серед поставлених завдань головним буде показати та проаналізувати основні пункти академічної дискусії з приводу обговорення праці М. Кальнева. Тут важливим буде зупинитися як на оцінках офіційних та неофіційних рецензентів, так і на пояснювальних відгуках членів Ради КДА з мотивів голосування під час обговорення та захисту названої праці. Зокрема — показати особливу роль професора Володимира Рибінського в увиразненні раціонально-наукового дискурсу з означеної проблеми. Також необхідним буде розкрити суть аргументів одного з офіційних рецензентів, в. о. доцента священика Миколи Фетисова, які, припускаємо, визначально вплинули на прийняття академічною Радою остаточних рішень з дисертації М. Кальнева. Для виявлення саме біблійно-герменевтичних аспектів дискусії потрібно буде з'ясувати можливість реконструкції позитивної форми правил та вимог до вивчення та застосування Біблії саме на ґрунті наведених у відгуках

зауважень, закидів та претензій. Нарешті, надзвичайно важливим буде виявити зв'язок цієї дискусії із вже набутим у стінах КДА досвідом опрацювання біблійного тексту. Йдеться про сталу систему вимог та критеріїв якості дослідження, що артикулювалася у відгуках на студентські, кандидатські та магістерські письмові твори з біблеїстики, а також про попередні спроби обговорення специфіки Біблії як предмета популярного викладу та навчання.

Чинником, який додає цікавості дослідженню цієї події, є особливість її персональної презентації. У нашому випадку найпомітнішим, мабуть, учасником обговорення праці М. Кальнева та людиною, яка критично осмислила тогочасний досвід використання Біблії в православній місії та міжконфесійній полеміці, став професор В. Рибінський. Під кутом зору мети й завдань нашої розвідки до нього привертають увагу кілька речей. Так, В. Рибінський був учнем і молодшим колегою видатного біблеїста КДА — Якіма Олесницького, який ще у 1870-х рр. артикулював своєрідну герменевтику популярного роз'яснення біблійного тексту [3; 12]. Далі, Рибінський протягом багатьох років був в Академії науковим керівником та активним рецензентом письмових творів з біблеїстики. Він мав чималий досвід оцінки наукової якості таких робіт; маємо можливість познайомитися з його теоретичними та методичними вимогами й рекомендаціями (див., напр.: [6, с. 78–80, 82]). По-третє, актуалізоване в ході обговорення дисертації М. Кальнева питання про зіставлення академічного вивчення та популярного викладу знань про Біблію саме В. Рибінський аналізував та обговорював кілька років перед тим у своїх статтях та виступах [1, с. 45–50; 14–15]. І, нарешті, «герменевтика популярного викладу Біблії» від Рибінського становить неабиякий інтерес через непересічність персональних інтелектуальних рис цього біблеїста-професіонала. Так, безперечне богословсько-апологетичне налаштування В. Рибінського водночас виразно ґрунтувалося на міцних засадах наукової раціональності та вирізнялось академізмом європейського гатунку. Промовистими у цьому сенсі є характеристики, дані його учнем та молодшим колегою Віктором Іваницьким. Той згадував про «ясність, трезвість, деловитість» розуму Рибінського, часто на противагу містичній інтуїції та «релігійно-паренію»; вважав його «очень знающим специалистом», який завжди був «в курсе новейших течений своей науки, внимательно следил за научной литературой». Ця обізнаність Рибінського визначала, з одного боку, його «огромную терпи-

мость к так называемым «рационалистическим» взглядам и теориям», а з іншого — здатність критично їх оцінити та «указать на действительно слабые места теории». Означені якості демонстрували природжену схильність В. Рибінського до наукового узагальнення та синтезу, до об'єктивного оцінювання. Він міг «распутать самый сложный научный клубок и, отбросив все мелочи, все, что только осложняло существо дела, вышелушить основное зерно теории, научно-го мнения и дать ей правильную оценку» [8, арк. 1 зв., 2 зв., 3–3 зв., 4, 6].

Говорячи про духовно-інтелектуальне життя КДА, маємо також враховувати постійну дію свого роду «інституційного» чинника, який актуалізував проблему зіставлення дискурсу «науково-академічного» з дискурсами «практично-ідеологічними» (в даному випадку — місіонерським та полемічним). Йдеться про статус самої Академії як «духовного» навчального закладу. Завдання теологічної освіти сполучалося тут з потребою професійної підготовки або священнослужителів вищого рівня, або церковних педагогів, просвітників та місіонерів. Тож баланс теоретичного теологічного вишколу та практичної формації церковних «ідеологічних працівників» мав бути дотриманий. Цього вимагала передовсім «практично-містична» природа православного богослов'я, де освоєння догмату є вкоріненим у молитовно-літургійну практику. Це було необхідно і з огляду на тогочасні актуальні потреби ідейного протистояння «іновірним» впливам (у якому полеміка навколо Біблії стала одним з наріжних каменів), а також антирелігійній компоненті, що народжувалася й міцнішала в російській імперській культурі кінця XIX — початку XX століття.

Це постійно спонукало академічну професуру враховувати ступінь придатності «академічно», по-богословському освічених своїх вихованців до виконання практичних завдань православного церковного служіння, керівництва та місії. Адже в такому служінні матеріал богословського пошуку, за всієї своєї суперечливості, без якої неможливий розвиток, має застосовуватися для якомога ефективнішого популярного роз'яснення й зміцнення церковної догматики й практик. Ідейна цільність та практичність богословської освіченості, як вдалося дослідити раніше, були важливими критеріями оцінювання дослідницької праці у царині бібліології на рівні студентських курсових та випускних кандидатських робіт. Ці критерії продовжували діяти і для оцінювання праць, що висувалися на здобуття магістерського богословського ступеня.

Як побачимо, це стало чинним і для розглядуваного тут випадку.

Та й повсякденна праця з ідейного захисту й популяризації православного віровчення, моралі та церковної практики (в т. ч. базована на Св. Письмі), пам'ятаймо, складала завдання як академічної професури, так і вихованців КДА на ниві церковного письменства й проповідництва, просвітництва й педагогіки, катехизації та місії. Завдання це також вимагало досконалого пристосування набутих впродовж навчання та дослідницької праці теологічних знань до особливостей народного світосприйняття, масової, буденної релігійності, до рівня освіченості пересічного віруючого. Це і призводило до постійних пошуків шляхів популярної адаптації біблійних відомостей.

Центральним пунктом дискусії, яка виникла в Раді КДА з приводу магістерської роботи М. Кальнева навесні 1914 р. і завершилася на початку 1915 р. голосуванням на колоквіумі з захисту [7; 9–11; 13], став негативний відгук члена Ради, екстраординарного професора за першою кафедрою Св. Письма Старого Завіту В. Рибінського, який фактично виступив неофіційним рецензентом. Контрастуючи в головних оцінках з відгуками офіційних рецензентів (в. о. доцента за кафедрою історії та викриття російського сектантства священника Миколи Фетисова та позаштатного заслуженого ординарного професора Степана Голубєва), цей не зовсім типовий виступ був завершений так само нетипово різким висновком про те, що «академія ні в якому разі не може прикласти до цієї праці своєї печатки присудженням автору магістерського ступеня» [9, с. 302–303].

Зосереджуємося тут радше не на загальній оцінці поданої до захисту на здобуття магістерського ступеня праці, і не на тому, хто ж із рецензентів, офіційні чи неофіційний, мав тут більшу рацію. На той факт, що рецензована праця з певної точки зору цілковито відповідала вимогам та очікуванням церковної «антисектантської» пропаганди, а позиція на її захист виявилася досить раціоналізованою та аргументованою, ми далі ще звернемо увагу. Набагато важливішим для нас у цьому епізоді є те, що зауваження та закиди професора Рибінського — штатного академічного біблієста з багаторічним на той час стажем наукової та викладацької праці — стосувалися загальних підходів, принципів та методів уживання Біблії (саме як сакрального тексту, як Св. Письма) в церковній ідеологічній практиці (в даному випадку — в міжконфесійній полеміці та місіонерській роботі).

Припускаємо, що В. Рибінський висловлював свої зауваження, спираючись на певну герменевтичну традицію, яка склалася в КДА впродовж кількох попередніх десятиліть. Ця традиція, як свідчать досліджені нами джерела, ще з середини XIX ст. формувалася науково-педагогічними та адміністративними зусиллями викладачів та ректорів Академії єпископа Інокентія (Борисова), архимандрита (згодом єпископа) Філарета (Філарєтова), професорів Стефана Сольського та Якіма Олесницького. Ґрунтувалася вона на історичному підході, на використанні даних різних наук і наукових методів як основи біблійної ісагогіки та екзегези. Відповідно, практикувалося активне залучення до біблійних досліджень актуальних закордонних джерел, як богословських, так і наукових [2, с. 61–66]. Так відбувалося вкорінення в досвід європейської та світової біблієстики, активна критична рецепція якого становила суттєвий вимір київської традиції [17]. В рамках цієї інтелектуально-методологічної парадигми здійснювався постійний пошук точок дотику та балансу між вірністю догматичній традиції та евристичними можливостями наукової раціональності. Це знайшло втілення, значною мірою зусиллями згаданих професорів, у системі вимог та оцінювання письмових робіт із бібліології, особливо тих, що претендують на богословський ступінь [6, с. 78–80]. У відповідному контексті і варто розглядати мотиви та критерії, на підставі яких біблієст В. Рибінський артикулював свої зауваження до дисертації місіонера М. Кальнева.

Головна загальна претензія Рибінського — відсутність у рецензованій роботі «наукового характеру», «прийнятих в наукових працях прийомів», «того, що називається дослідженням». Неофіційний рецензент конкретизує цей закид: твору Кальнева бракує «цілісності»; недостатньо обов'язкових для наукових праць посилань на літературу; наявні ж посилання демонструють нездатність автора побачити у використаних джерелах головне; з найважливіших питань джерела та коментарі просто ігноруються. Обов'язкові для православних богословських праць посилання на святоотцівську літературу є недбалим та недоладним: часто цитати подаються «з других рук», до того ж перекрученими [9, с. 279–281]. Щодо систематичності та ретельності обробки матеріалу та доречності його застосування, то, на думку Рибінського, автор не лише не є оригінальним, але й робить «крок назад» порівняно з відомими тоді попередниками в опрацюванні своєї теми [9, с. 283–284].

В. Рибінський, маючи відомий власний досвід аналізу питання популяризації православного

богослов'я на біблійному ґрунті [14; 15], відзначав хибність тієї «популярності» та «спрощень», до яких удався його візаві. За обраного М. Кальневим підходу, вважав рецензент, неможливо написати по-справжньому наукову роботу — бо «елементарність» обертається примітивною вульгаризацією. Неможливо таким чином створити і насправді популярної праці — адже вона не відповідає важливим критеріям дійсної популярності: наявності нового, часто піонерського, оригінального досвіду популяризації у даній царині, а також особливого мистецтва в методах самого популяризатора. В. Рибінський, навпаки, відзначив відсутність новизни, оригінальності та самостійності. Рецензована праця, недолуго наслідуючи попередників, крокувала назад порівняно з ними [9, с. 282–284].

Полемічне налаштування рецензованої праці мало б бути її сильним боком. Але й тут В. Рибінський фіксував суттєві недоліки у побудові полеміки з «сектантами». Це: відсутність чітко визначеного об'єкта полеміки з тієї чи іншої теми; невизначеність меж застосування певних аргументів щодо тих чи інших «сектантських» течій; анонімність посилань на джерела «сектантських» поглядів, що унеможливлювала їх перевірку та уточнення; відсутність системності та послідовності у викладі й спростуванні неправославних поглядів [9, с. 285–286].

Проте, окрім загальних теоретичних та методичних закидів, все ж центральне місце у відгуку професора Рибінського посіла критика допущених здобувачем магістерського ступеня «суттєвих дефектів, насамперед в тлумаченні Св. Письма» [9, с. 286]. Важливість герменевтичних вимог та правил, прямо чи опосередковано виголошених видатним київським біблеїстом, полягає не лише у можливості з їх допомогою краще осягнути особливості тогочасного академічного, раціонального наукового та богословського підходу. Також це є важливим з точки зору розуміння теоретичних та практичних засад спеціального застосування біблійного матеріалу в місіонерській роботі та міжконфесійній полеміці — зокрема тих, що були чинними для тогочасної КДА і в тодішній релігійній ситуації.

Адже «сектантство» різних напрямів, що виникало й розвивалося переважно в українських землях Російської імперії на східнохристиянському духовному й соціальному підґрунті, ініціювалося, запліднювалося й живилося найчастіше саме європейськими протестантськими впливами «нової хвилі» XVIII—XIX ст. Потяг до персоналізованої, сердечної, неформальної релігійності, піднесений та пропагований т. зв.

пієтизмом та реалізований в практиці різних релігійних дисидентів лютеранського та реформатського віровизнань, менонітів, баптистів, так само, як і в добу класичної Реформації, ґрунтувався на засадах *Sola Scriptura*. А на просторі вітчизняного духовного дисидентства, т. зв. «сект» — як «раціоналістичних», так і «містичних», цей принцип впроваджувався часто найменшою мірою в раціонально-теологічний спосіб. Найчастіше це відбувалося у формі стихійного, проте щиросердного сприйняття на власні очі прочитаного й натхненно витлумаченого тексту Святого Письма як незаперечного — першого й останнього — джерела істини та авторитету.

На початку ж XX ст. легалізація цілої низки неправославних віровизнань, яка виявилася одним із небагатьох ліберальних наслідків революційних подій 1905–1907 рр., активізувала їхню діяльність та стала сильним викликом для офіційного православ'я. «Протисектантська» місіонерська діяльність, що провадилася через спеціально для цього створені церковні структури та інститут «єпархіальних місіонерів», стала важливим ідеологічним складником релігійного життя в державі. Відповідно, й духовні академії (а Київська тут була ключовою саме з «антипротестантського» боку) мусили забезпечувати кадрову підготовку «антисектантської» боротьби та її належний богословський рівень.

Що ж важливого та евристично цінного знаходимо в «біблійно-герменевтичних» зауваженнях професора Рибінського? Вже перше з цих зауважень конкретизувало питання застосування біблійного матеріалу в місіонерській роботі. Адже навіть «з точки зору завдань, поставлених самим автором», «для користі самої місіонерської справи», на думку рецензента, «спрощення у тлумаченні Св. Письма повинно мати певні межі». Точніше, йшлося про виправдану можливість «вилучити з тлумачень звичайний для наукових праць філологічний, археологічний та історичний матеріал». Втім така процедура спрощення сама по собі «не звільняє від обов'язку подавати відомості про Біблію цілковито точні та показувати своїм супротивникам зразок правильного ставлення до біблійного тексту — правильної екзегези». Тож найголовніше завдання місіонерської роботи та «протисектантської» полеміки «полягає в тому, щоб запровадити належне ставлення до Біблії та підняти своїх супротивників до рівня вірного тлумачення біблійного тексту» [9, с. 287].

Це визначено тим, що хибні релігійні вчення, з православного академічно-богословського погляду, є наслідком порушення важливих герме-

невтичних правил та породжені похибками мислення. Такі вчення є результатом неосвіченого, а тому невірною тлумачення Біблії; відсутності розуміння цілісності біблійного світогляду; виокремлення слів та цілих фрагментів з їхнього контексту. Саме на цих підставах виникає свавільне тлумачення [9, с. 287]. Не випадково й далі В. Рибінський наголошував, що «запровадження належного тлумачення Св. Письма повинно складати фундамент усієї протисектантської полеміки» (напр.: [9, с. 290]).

Та що ж заважає «правильному ставленню» до Біблії — однаково, як неосвіченому «сектанту», так і місіонеру-полемісту, який у недолугому прагненні бути «елементарним», «зрозумілим», «популярним» у неосвіченій аудиторії, спрощує та вульгаризує свої свідчення та тлумачення, фактично «віддзеркалюючи» й відтворюючи усі герменевтичні вади своїх опонентів. Систему цих вад Рибінський і викривав на прикладі рецензованого матеріалу. Серед них: манера висмикування окремих біблійних фраз із контексту та нагромодження-нанизування текстів без їх належного роз'яснення; «насилля над біблійним текстом» — намагання витягти звідти понад того, що там міститься; «залучення до справи місць спірних, неясних та міркувань непереконливих», таких, що суперечать «здоровому глузду». Так виникає «ставлення до Біблії чисто зовнішнє, поверхове... начотницьке» [9, с. 288].

Професор-біблеїст відзначив також: неосвіченість автора у відомостях з біблійної археології, біблійної історії; у питаннях біблійного канону, походження та авторства окремих біблійних книг; врешті-решт — «невиразність уявлень про зміст біблійного тексту». Самі ж правила тлумачення Св. Письма, хоча й компіювалися автором з існуючої вже літератури, проте подавалися неточно, що затемнювало їхній зміст та «ще більше зменшувало їхнє значення». Загальним же недоліком у подібних спробах використання біблійного тексту є відсутність прагнення до його аналізу. А звідси впливає відсутність потреби у «грунтовному й систематичному дослідженні Біблії за кращими та авторитетними тлумаченнями», відсутність «потягу до ґрунтовних довідок за Біблією та бібліологічною літературою» [9, с. 289–291]. В. Рибінський, таким чином, виявив справжні корені нехтування науковістю та академічним підходом у дослідженні та використанні Біблії.

Він щедро проілюстрував свої висновки численними прикладами «недолугого екзегезиса», базованого на невірному перекладанні біблійних

слів та зворотів; на позаісторичному, анахронічному тлумаченні деяких давніх звичаїв, зображених у Біблії; на довільному тлумаченні старозавітних пророцтв нібито у новозавітній перспективі; на позаконтекстуальному уявленні про сенс цілих біблійних книг (як-от Екклесіяста); на плутанині в питаннях біблійного богослов'я (як-от нерозуміння літери і духа старозавітного закону щодо суботнього дня); врешті-решт — на низці «натягнутих» тлумачень, запропонованих читачеві без жодного роз'яснення [9, с. 291–298].

Звідси В. Рибінський зробив висновок, що подібні «тлумачні прийоми» руйнують зв'язок з традицією біблійної екзегези та з практикою академічного вивчення й викладання Біблії. Тож вони «не заслуговують на заохочення» [9, с. 298–299]. А інтереси богословської науки, та і користь місіонерської справи вимагають виправлення подібних вад та викривлень [9, с. 303]. Тож не дивним постає різке заперечення Рибінським академічної, богословської цінності твору М. Кальнева, наведене нами вище.

Втім, об'єктивність спонукає нас не обмежитися лише викладом та аналізом позиції В. Рибінського — хоча вона й наголошує на суттєвих, важливих для розуміння київської академічної біблеїстики моментах. Справедливим буде нагадати, що обговорювана праця М. Кальнева була таки рекомендована до захисту на спеціальному колоквіумі; захист відбувся, і магістерський ступінь автору було присуджено. Цікаво, що на обох етапах — обговорення та захисту — під час голосування склад Ради КДА поділився рівно навпіл, і лише офіційна позиція керівництва визначила позитивний для здобувача результат. При цьому деякі члени Ради і після обговорення, і під час захисту скористалися можливістю висловитися й пояснити власні позиції та мотиви голосування [7, с. 304–306; 7 13, с. 177–178].

Звертаємо увагу на це з двох основних причин. По-перше, напружене обговорення та неодностайне голосування виявили реальну проблемність феномену присутності біблійного слова — водночас і в просторі «елітарного» академічного богословствування, і в царині «популярних» церковних практик: просвітницької, катехітичної, місіонерської, полемічної. По-друге, тут викрилася неоднозначність мотивів, принципів та критеріїв оцінювання подібних практик. Як «академічний», так і «позаакадемічний» підхід виявилися однаково чинними раціоналізованими та аргументованими. Про це свідчать виступи рецензентів, відгуки та голосування решти членів Ради КДА. Адже фіксуємо

моменти, коли позиція професора Рибінського залишалася незаперечною та знаходила підтримку — але також і моменти, коли виявлялися чинними аргументи його опонентів.

Так, ані офіційні рецензенти праці М. Кальнева, ані члени академічної Ради, що пристали на їхній бік у голосуванні «за», так і не змогли, а подекуди навіть не намагалися, спростувати тези Рибінського про відсутність у даної роботи науково-богословського значення. Вони часто прямо погоджувалися з неофіційним рецензентом у цьому твердженні, в тому числі і стосовно оперування біблійним матеріалом. Так, С. Голубев погодився, що розуміння здобувачем Біблії є «звичайним, тобто позбавленим вчених ускладнень» [11, с. 276]. М. Фетисов також визнав, що підхід М. Кальнева не лише базується на допущенні екзегетичних «неточностей», а навіть вимагає «збереження за певним місцем такого смислу, який... поступається вже новітнім висновкам біблійно-глумачної науки» [10, с. 259]. Ба більше, Фетисов сам спромігся віднайти у рецензованій праці численні випадки вульгаризації правил екзегези; приклади «утрирування» при роз'ясненні біблійних слів та виразів; приклади полемічних «заперечень, залишених без відповіді»; «прикрих недоглядів автора»; «пропусків необхідних слів»; а також «місць, що потребують культурної обробки» [10, с. 269–270]. Тут М. Фетисов, як бачимо, насправді мало відрізнявся від критично-негативно налаштованого В. Рибінського.

Подібний мотив вирізняв і міркування тих членів Ради, які зважилися пояснити мотиви своїх голосувань — незалежно від того, чи підтримали вони здобувача, чи ні. Так, екстраординарних професорів священика Василя Прилуцького, Миколу Мухіна, Миколу Маккавейського та Петра Кудрявцева (голосували «проти») переконали аргументи В. Рибінського. П. Кудрявцев спеціально відзначив, що офіційні рецензенти не довели наукову вартість обговорюваної праці; натомість В. Рибінський викрив її суттєві недоліки. Захист дисертації на колоквіумі ще й посилив негативну думку Кудрявцева. Промовистами виявилися міркування членів академічної Ради, які висловилися за допущення праці М. Кальнева до захисту та (або) за присудження автору магістерського ступеня. Екстраординарний професор Сергій Песоцький, погодившись з тим, що «удостоювати ступенем магістра твір, в якому виявлені настільки різкі недоліки, не є можливим», усе ж запропонував «заохотити» автора ступенем магістра за його «заслуги у боротьбі з сектантством». «Недостатнім для ступе-

ня магістра» вважав твір Кальнева і екстраординарний професор священик Микола Гроссу; лише за наслідками захисту він висловився позитивно. А інспектор КДА, заслужений ординарний професор за першою кафедрою Св. Письма Нового Завіту архімандрит Василій (Богдасhevський), авторитет якого як біблієста був в Академії незаперечним, після прочитання твору «залишився дуже незадоволений, особливо екзегетикою, яка не має зовсім наукового характеру». І лише «на підставі академічної практики, за якою головну відповідальність за присудження... вченого ступеня несуть офіційні рецензенти», проголосував позитивно [7, с. 305–307; 13, с. 177–178].

Втім, не можемо обминути аргументи, які переконали-таки добру половину членів Ради та схилили думку та волю академічного керівництва на користь М. Кальнева з його антисектантською працею. Зупинимось скоріше не на ідеологічних доводах на кшталт важливості й користності антисектантської діяльності здобувача та його поважних заслуг на цій ниві. Йтиметься про ті аргументи, які найчіткіше окреслили саме герменевтичний характер колізії, пов'язаної з функціонуванням біблійного тексту в «популярних» церковних практиках — просвітницьких, виховних та місіонерських. Міркування цього гатунку найвиразніше виклав у розлогіму відгуку офіційний рецензент, в. о. доцента священик М. Фетисов. На щастя, тут ми натрапили саме на спробу аргументації. Адже молодий викладач Фетисов, на відміну від маститого церковного історика та «розколотознавця» С. Голубєва, не міг поклатися лише на власний авторитет і мусив пояснювати свою позицію. Що ж в даному випадку заслуговує на увагу?

Фетисов, вочевидь у зв'язку зі специфікою рецензованого тексту та роду занять його автора, намагався увиразнити суттєву проблему застосування систематизованих наукових та богословських знань (в т. ч. біблійних) в церковній місіонерській практиці. Ця проблема, як видно з його слів, у драматичній «роздвоюваності особистості місіонера», змушеного «приспосовувати наукові дані до особливостей народного світогляду певного моменту й певного місця». Такий місіонер, «науково освічений сам по собі», повинен адаптувати зміст і форму власних знань до потреб аудиторії, яка у своїх релігійних ваганнях, запереченнях та пошуках керується здебільшого «містичними почуттями», «не хоче знати ані тієї логіки, ані тих методів порівняння, узагальнення та індукції, якими так блискуче вирізняється наука». Тож «відсутність повного про-

стору для дії наукового апарату» найчастіше призводить до «вимушених промахів та певної однобічності з сучасної точки зору біблійної та церковно-історичної науки», «вимагає інколи деяких неточностей», скоріш інтуїтивного застосування «багатьох біблійних місць, керуючись загальним відчуттям біблійної істини». Переважає не наукова точність та коректність, і навіть не прищеплення народній свідомості багатства й глибини богословської думки, а лише загальне «збереження цілості передань Церкви або принципів віри». Це, на думку офіційного рецензента, не лише виправдовує подібним чином ґрунтовану працю місіонера, але й «спонукає також і строгу, серйозну науку... поглянути особливим чином на місію та тих, хто її самовіддано здійснює» [10, с. 252–259].

Це усвідомлення і визначило його позитивну оцінку праці здобувача — попри масу віднайдених у ній недоліків. А щодо позиції інших членів Ради КДА, припускаємо, що їхня мотивація була складною. Наприклад, схвальне голосування таких авторитетних професорів-біблеїстів, як архімандрит Василій (Богдашевський) чи священник Олександр Глаголев, могло бути викликане і «позаакадемічними» мотивами. Були, напевне, чинними ідеологічні міркування («антисектантська боротьба» та місіонерство («протисектантська місія») як такі собі недоторкані «священні корови»). Також не виключаємо і прагнення до морального компромісу, до узгодження академічної чесності зі «статусними» адміністративними вимогами (коли, наприклад, академічний інспектор вважав за краще голосувати радше в унісон з ректором). Проте є цілковито ймовірним, що аргументи М. Фетисова також вплинули на позитивну оцінку праці М. Кальнева частиною членів Ради КДА. Адже рецензент торкнувся дійсної проблеми церковного життя й практики і закликав до її уважного вивчення та розв'язання.

Отже, у цій статті було розглянуто та проаналізовано епізод з академічної практики оцінювання Радою КДА праць, що висувалися на здобуття богословського ступеня. Дискусія, що виникла в Раді навколо магістерської дисертації відомого православного місіонера та «антисектантського» полеміста, вихованця Академії, М. Кальнева, продемонструвала складність та суперечливість узгодження академічного — наукового й богословського — освоєння Біблії з її популярною ідеологічною репрезентацією в місіонерській роботі та міжконфесійній полеміці. Необхідність дотримання раціоналізованих богословських правил біблійної екзегези та певних

наукових процедур аналізу й інтерпретації Біблії мала узгоджуватися з об'єктивною потребою у спрощенні та уніфікації біблійних тлумачень заради популярного утвердження церковних догматів та практик.

Відтак означена дискусія стала етапною для тривалого процесу формулювання в стінах КДА системи відповідних вимог, правил та критеріїв оцінювання, які цього разу можуть бути реконструйованими на підставі зауважень, вимог та оцінок, артикульованих професором В. Рибінським та його колегами. Відзначаємо кореляцію з аналогічним попереднім досвідом київської духовно-академічної корпорації кінця XIX — початку XX ст.: «правилами» до укладання популярних біблійних тлумачень Я. Олесьницького; принципами та правилами побудови науково-навчальних ісагогічних «вступів» С. Сольського; вимогами та оцінками, уміщеними у викладацьких відгуках до бібліологічних творів студентів та вихованців КДА; розмірковуваннями та пропозиціями до створення популярної «шкільної» Біблії, оприлюдненими тим же В. Рибінським.

Ця колізія була підґрунтям не лише теоретичного, але й практичного протиріччя між «концептуально» налаштованою, раціоналізованою за зразками новоєвропейської науки «академічною» богословською культурою та ідеологізованою, базованою на максимально спрощених, адаптованих до масової релігійної свідомості практикою церковного місіонерства та міжконфесійної полеміки. Цікавість та драматизм зустрічі науково-академічного та практично-місіонерського дискурсів у царині дослідження, інтерпретації та практичного застосування Біблії полягали, як виявилось, у тому, що як перша, так і друга ідейно-інтелектуальні стратегії були однаковою мірою раціонально аргументованими й однаково знайшли прихильників між членами академічної професорської корпорації. Це й відобразилося у рівному розподілі голосів під час обговорення та захисту дисертації М. Кальнева.

Кореляція вимог і критеріїв, застосованих офіційними та неофіційним рецензентами під час обговорення даної праці, з попереднім досвідом оцінювання значного масиву студентських кандидатських та магістерських дисертацій є досить великою. Тож відзначаємо, що і позитивні оцінки рецензованої праці, подані М. Фетисовим та С. Голубєвим, і негативна її оцінка, висловлена В. Рибінським, у своїх мотивах та аргументах однаково апелювали до тієї системи вимог та критеріїв, яка протягом кількох попередніх десятиліть склалася в КДА і застосовувала-

ся, зокрема, до оцінювання письмових творів з біблеїстики.

Попри свою ідейну цілісність, означена система вимог та критеріїв оцінювання все ж вирізнялася внутрішньою методологічною суперечливістю. Ідейно-догматична ангажованість, спрямованість на утвердження й захист власної конфесійної позиції та безумовне заперечення «іновірних» поглядів як «неправдивих» тут врешті-решт брали гору і над науковою систематичністю та об'єктивністю, точністю даних та коректністю формулювань, і над богословською глибиною думки та вишуканістю догматичних суджень. Означена суперечливість повною мірою далася взнаки і визначила як неоднозначність оцінок під час обговорення дисертації М. Кальнєва, так і кінцевий результат її захисту.

Розглядаючи означений епізод з академічного життя КДА саме в контексті еволюції ідейних, інтелектуальних та методологічних засад київської духовно-академічної біблеїстики, звертаємо особливу увагу на ідейну і теоретичну позицію, артикульовану професором В. Рибінським. Визначена попереднім розвитком київської біблеїстики саме в її науковому значенні (насамперед, доробком попередників та вчителів Рибінського — професорів С. Сольського та Я. Олесницького), вкорінена також і в досвід європейських досліджень Біблії, ця позиція ставила завдання православної біблійної апологетики у доволі таки «критично тісний» зв'язок з науковим мисленням, застосуванням актуального наукового матеріалу та методології. Пошуки адекватного й ефективного зв'язку науки й богослов'я (з урахуванням усієї складності та суперечливості зіставлення наукового й теоло-

гічного дискурсів на біблійному ґрунті [5]), в персональній репрезентації В. Рибінського являли собою етап у виробленні в КДА певної герменевтичної програми, або ж стратегії у царині дослідження й викладання Біблії — і як визначного культурно-релігійного феномену, і як сакрального тексту.

Позиція, артикульована В. Рибінським, може бути експлікованою як через призму досвіду теоретично-наукового й концептуально-богословського освоєння Біблії, так і через призму її застосування у популярних церковних практиках катехизації, просвіти, місіонерства. Для свого часу, саме з герменевтичного боку, вона видається безперечно творчою, плідною та перспективною — такою, що у сприятливому майбутньому уможливила би позитивний розвиток вітчизняної біблійної науки. Позитивність такого розвитку могла бути віднайдена в гармонійній взаємодії та синергійному взаємопосиленні основних історично сформованих аспектів дослідження та інтерпретації Біблії: богословсько-апологетичного й науково-критичного.

Пошуки такої взаємодії були певним ідеалом та водночас практичним дороговказом принаймні двох поколінь київських біблеїстів. Драматична, а часом і трагічна руйнація вітчизняної біблеїзнавчої традиції сталася у ХХ ст. Для нинішніх спроб подолати цю руйнацію як в духовній, так і в світській школі важливим є дослідження, реконструкція та актуалізація досвіду, що нагромаджувався та артикульовався протягом найпродуктивнішого етапу ідейно-інтелектуального та теоретико-методологічного розвитку київської духовно-академічної культури.

Список літератури

1. Головащенко С. І. Біблія як предмет популярного вивчення: київська візія кінця ХІХ — початку ХХ ст. (Володимир Рибінський) / С. І. Головащенко // Київська Академія. — 2010. — Вип. 8. — С. 44–50.
2. Головащенко С. І. Викладання бібліологічних дисциплін у Київській духовній академії ХІХ — початку ХХ ст.: структура і зміст / С. І. Головащенко // Магістеріум. Історико-філософські студії. — 2012. — Вип. 47. — С. 60–67.
3. Головащенко С. І. «Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» Я. О. Олесницького: передісторія російської тлумачної Біблії / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. — 2006. — Т. 50. — С. 56–63.
4. Головащенко С. І. Про деякі аспекти бібліологічної спадщини С. М. Сольського: біблійна ісагогіка / С. І. Головащенко // Київська Академія. — Вип. 4. — К.: КМ Академія, 2007. — С. 95–109.
5. Головащенко С. І. Сопоставление богословского и научного дискурсов в свете библейской апологетики (опыт Киевской духовно-академической школы конца ХІХ — начала ХХ ст.) / С. І. Головащенко // Сборник докладов Междуна-
6. родной научной конференции «XXXVI-е Добролюбовские чтения». — Н. Новгород: «Издательский салон» ИП Гладкова О. В., 2012. — С. 82–91.
7. Головащенко С. І. Студентські твори з бібліології в Київській духовній академії кінця ХІХ — початку ХХ ст.: вимоги та критерії оцінювання / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. — 2011. — Т. 115. — С. 76–83.
8. Обговорення твору Михайла Кальнєва «Обличение лжеучения русских сектантов-рационалистов» (Одесса. 1913), представленого на здобуття ступеня магістра богослов'я / Извлечение из журналов Совета Императорской КДА за 1913–1914 уч. год. Журнал от 27 марта 1914 г. // Труды Киевской духовной академии (далі — ТКДА). — 1915. — Т. 1, № 1. — С. 303–307 (Прил.).
9. О Владимире Петровиче Рыбинском. Из воспоминаний бывшего профессора Киевской Духовной Академии В. Ф. Иванниченко. — Ін-т рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. 33. — № 888. — 8 арк.
10. Особое мнение ординарного профессора В. Рыбинского о печатном сочинении Херсоно-Одесского миссионера, кан-

- дидата богословия, Михаила Кальнева, под заглавием: «Обличение лжеучения русских сектантов-рационалистов» (Одесса. 1913), представленном на соискание степени магистра богословия / Извлечение из журналов Совета Императорской КДА за 1913–1914 уч. год. Журнал от 27 марта 1914 г. // ТКДА. — 1914. — № 12. — С. 279–288; 1915. — № 1. — С. 289–303.
10. Отзыв и. д. доцента свящ. Н. Фетисова о печатном сочинении Херсоно-Одесского миссионера, кандидата богословия, Михаила Кальнева, под заглавием: «Обличение лжеучения русских сектантов-рационалистов» (Одесса. 1913), представленном на соискание степени магистра богословия / Извлечение из журналов Совета Императорской КДА за 1913–1914 уч. год. Журнал от 27 марта 1914 г. // Там само. — 1914. — № 12. — С. 248–273.
 11. Отзыв сверхштатного заслуженного ординарного профессора С. Голубева о печатном сочинении Херсоно-Одесского миссионера, кандидата богословия, Михаила Кальнева, под заглавием: «Обличение лжеучения русских сектантов-рационалистов» (Одесса. 1913), представленном на соискание степени магистра богословия / Извлечение из журналов Совета Императорской КДА за 1913–1914 уч. год. Журнал от 27 марта 1914 г. // Там само. — С. 273–279.
 12. Правила для руководства при предполагаемом составлении в Киевской духовной Академии объяснительных примечаний к русскому тексту Библии (учительных книг), составленные, по поручению Совета Академии, экстраординарным профессором Ак. Олесницким // Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1876/77 уч. год // ТКДА. — 1877. — Т. III. — С. 231–237 (Прил.).
 13. Про результати захисту твору Михайла Кальнева «Обличение лжеучения русских сектантов-рационалистов», представленного на здобуття ступеня магістра богослов'я / Извлечение из журналов Совета Императорской Киевской Духовной Академии за 1914–1915 уч. год. Журнал от 11 февраля 1915 г. // ТКДА. — 1915. — № 12. — С. 177–178.
 14. Рыбинский В. Библия для детей // ТКДА. — 1897. — № 1. — С. 3–34.
 15. Рыбинский В. О Библии. (Публичное чтение) // ТКДА. — 1902. — № 3. — С. 359–382.
 16. Сольский С. М. Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время? // ТКДА. — 1887. — № 3. — С. 358–376.
 17. Gołowaszczenko Sergij. Recepcja europejskiej krytyki biblijnej w Akademii Kijowskiej: wymiar hermeneutyczny a ideologiczny / Sergij Gołowaszczenko // ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich. — 2007. — No 7. — S. 191–200.

S. Golovashchenko

**BETWEEN ACADEMIC STUDY
AND MISSIONARY POPULARIZATION OF BIBLE:
A “DISSENTING OPINION”
BY PROFESSOR VOLODYMYR RYBINSKYI**

The episode with assessment practices by the Kiev Theological Academy scientific papers that were nominated for theological degree was reviewed and analyzed in this article. The discussion around one of these papers was focused on the ways of academic study of the Bible in comparison with the ways of its use and interpretation for interreligious polemics and Orthodox missionary activity. So, this discussion was a milestone for the formulation in KDA relevant requirements, criteria and rules which were articulated by famous Bible scholar Professor Volodymyr Rybinskyi and his colleagues. New sources on the history of biblical studies in KDA are used for the first time in the article.

Keywords: biblical studies, biblical hermeneutics, Kyiv Theological academy, Volodymyr Rybinskyi, Orthodox mission, sectarianism, anti-sectarian propaganda.

Матеріал надійшов 26.02.2013 р.